

Isaac Israëls, een artiste-peintre in Parijs

WILLEMEN DE VLIÉGER-MOLL

Isaac Israels, een artiste-peintre in Parijs

WILLEMEN DE VLIETTER-MOLL

**Isaac Israëls,
een artiste-peintre
in Parijs**

© 2025 Willemien de Vlieger-Moll

Idee, onderzoek en schrijven

Willemien de Vlieger-Moll

Ontwerp

Studio Maartje de Sonnaville, Scheveningen

Uitgever

Scriptum Art Books, Den Haag

ISBN: 978 90834 5071 1

*C'est un talent encore jeune, mais bien vivant
et qui donne les plus belles promesses.*

Albert Wolff, Le Figaro-Salon, 1885

Ik draag dit boek op aan John Sillevis, mijn leermeester,
met wie ik de liefde voor Isaac Israëls en Parijs deelde.

Inhoudsopgave

Voorwoord en introductie	7
De familie Israëls-Schaap, een korte voorgeschiedenis	13
Parijs – de Salon	17
Intermezzo I Internationale Koloniale Uitvoerhandel-Tentoonstelling in Amsterdam, 1883	22
Naar Amsterdam	23
Intermezzo II Tentoonstelling van Les XX in Brussel, 1886	26
Frans Erens (1857-1935), een vriend voor het leven	27
L'Exposition Universelle, 1889	32
Rencontres – ontmoetingen met Maurice Barrès, Stéphane Mallarmé, Berthe Morisot, Odilon Redon en Émile Zola	36
Intermezzo III Paul Verlaine in Nederland, 1892	45
Werken in Amsterdam, Spanje en op Scheveningen	48
Galerie Bing, Salon L'Art nouveau, 1895-1896	50
Exposition Universelle en de Olympische Spelen, 1900	52

Naar Parijs! Een introductie	55
Een hôtel meublé en atelier	56
Mode en midinettes	63
Balkonscènes en Jardin des Tuileries	67
Montmartre, de Parijsche lichtekooienwereld!	71
Fête Foraine en Cirque Medrano	75
La Feria en Le Perroquet	79
Het Bois de Boulogne, les plaisirs du Dimanche	83
Rue Mouffetard en nog meer van Parijs	85
Gezelligheid en vrienden in Parijs Marius Bauer, Kees van Dongen, Nora Keller, Leo Nardus en Théophile-Alexandre Steinlen	87
Een schilder in Parijs	101
De schilder in Nederland, tijdens en na zijn leven	107
Resumé	113
Wandelingen door Parijs	115
Dossier	137
Een paar korte aantekeningen	137
Afgebeelde werken, foto's en briefkaarten met gegevens	140
Literatuuropgave, bronnen, websites	152
Nawoord en met dank aan	158

Voorwoord en introductie

Parijs! De stad van inspiratie voor al die kunstenaars uit de hele wereld. Een stad waar je alleen maar van kunt houden, omdat de sfeer zo aanspreekt, waar door de oogleden heen het voor te stellen is hoe het rond de eeuwwisseling was.

De schilder Isaac Israels (1865-1934) is al jaren mijn favoriet. Nu twintig jaar geleden ontmoette ik hem, zoals ik dat altijd zeg, in een kunsthandel waar ik toen werkte. Ik wilde altijd al boeken schrijven, over de geschiedenis van Den Haag of over antiek Nederlands zilver, het werd uiteindelijk een boek met de titel *Isaac Israels in Den Haag*. Daarbij was ik de initiatiefnemer van het grote project, naast een boek ook een tentoonstelling, in vier Haagse musea en het Haags Gemeentearchief. Deze *Isaac Israels-zomer* vond in 2012 plaats.

En dan nu een boek over Isaac Israels in Parijs. Dit is de stad waar ik mij al jaren thuis voel. Waar ik mij senang voel, de weg weet, met metro en bus op de mooiste plekken kan komen. Ik kan mij iedere keer weer verwonderen om de mensen die ik zie, de drukte op sommige plekken, de onverwachte groene en kleurige parkjes waar je even op een bankje zit te lunchen, de musea, de kerken en Wallace-fonteinen. Een stad waar bijna iedere avond wel een concert is, soms in een museum bij de tentoonstelling.

Natuurlijk, er is al veel over deze schilder en zijn werken in Parijs geschreven, maar dan ging het vooral over de tijd dat hij tussen 1904 en 1925 een atelier op de Boulevard de Clichy huurde en de cafés, danshallen, de molens van plezier en de kermissen op Montmartre schilderde. Prachtige schilderijen, echt impressionistisch, je het idee gevend van wat er zich in die jaren in het goede leven heeft afgespeeld.

Het leek mij daarnaast heel interessant om te weten wat hij in die eerste jaren van zijn schildersloopbaan, eind negentiende eeuw, in Parijs

heeft gezien. Al van jongs af aan de jaarlijkse, inspirerende, bezoeken aan de Salons, later de ontmoetingen met kunstschilders, dichters en auteurs. Verder de twee Wereldtentoonstellingen (1889 en 1900), de eerste keer dat hij in Parijs exposeerde en nog veel meer. Die jaren, zo tussen 1880 en 1900, waren voor hem als schilder heel belangrijk. Vormend, op schildergebied en intellectueel gezien, ervaringen die hij in zijn latere loopbaan mooi kon inpassen.

Het onderzoek tot het schrijven van dit boek deed ik veelal in diverse bibliotheken, zoals de KB, nationale bibliotheek en het RKD, Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, beiden in Den Haag. In Parijs waren dat de Bibliothèque Historique de la Ville de Paris, de bibliotheek van het Hôtel de Ville en het archief van Parijs. Vele medewerkers hebben mij geholpen, onderzoek doen in het Frans is best moeilijk ook al lees en praat ik de taal goed. Zij vroegen documentatie en boeken aan of gingen zelf op zoek en vonden zo veel meer gegevens en op een plek waar ik zelf niet aan had gedacht.

In al die jaren van onderzoek heb ik in heel wat hotels of appartementen gelogd, het liefst iedere keer in een andere wijk. Een goede manier om de stad te leren kennen en weet je waar je 's ochtends de lekkerste koffie drinkt of waar dat leuke winkeltje is voor heerlijke kant-en-klaarmaaltijden. Altijd weer op zoek naar de onderwerpen van Isaacs schilderijen, pastels, aquarellen en tekeningen. Hoe dichtbij kun je komen bij een schilder? Door zijn brieven te lezen, zijn werken te zien en daar rond te lopen waar hij heeft geleefd en geschilderd.

Het boek is ingedeeld in een aantal hoofdstukken. Per onderwerp geef ik een korte introductie, daarna gaan we de diepte in. De teksten in kader geven extra uitleg. Teksten die niet echt over Parijs gaan maar wel belangrijk zijn om het geheel te begrijpen hebben de titel *Intermezzo* gekregen. Afbeeldingen van zijn schilderijen, aquarellen en tekeningen kreeg ik van kunsthandelaren, particuliere verzamelaars en vond ik op de websites van diverse musea. Gelukkig heb ik zelf een grote collectie Parijse fotobriefkaarten en mocht ik er een paar lenen van John Sillevius. Ik maakte in de loop der jaren veel foto's. Een selectie daarvan staat in het boek. De website Gallica, van de Bibliothèque Nationale de France, was een uitstekende bron voor nog veel meer, een zogeheten *mer à boire*.

Achterin het boek is een dossier toegevoegd. Deze term vond ik in veel Franse boeken en het lijkt mij een goede manier om daar wat meer uitleg te geven. Daarnaast is er een (korte) literatuurlijst en heb ik een paar vertalingen gemaakt. Namen en citaten zijn cursief geschreven, jaartallen staan één keer in de tekst vermeld daarna niet meer.

Als extraatje schreef ik een paar wandelingen door Parijs, langs de plekken waar Isaac Israëls heeft getekend, gewoond of gezelligheid had. Begin- en eindpunt zijn metrostations. Bij deze wandelingen staan oude fotobriefkaarten.

Ik heb met heel wat mensen kunnen praten over dit project. In Parijs waren dat Arthur en Perle Miesen; waar hun huis voor even ook mijn huis was, een rustpunt in de drukke stad. Verder sprak ik vaak met Bob Albricht, Gerard Beijen, Hester Drost, John Sillevius en Jaap Versteegh; zij kwamen met goede tips of dienden als klankbord. Het boek kreeg zo in mijn gedachten steeds meer de vorm zoals het nu voor ons ligt.

Op naar Parijs, met Isaac Israëls!

Willemien de Vlieger-Moll, 2025

2 *Parisienne, doek*, ca. 1918-1920, Collectie Kunsthandel Studio 2000, Blaricum

3 Kleine schildering op de muur in de herberg Ganne – Barbizon

De familie Israëls–Schaap, een korte voorgeschiedenis

Jozef Israëls (1824-1911), de vader van Isaac, komt uit een groot Joods gezin in Groningen. Op jonge leeftijd volgt hij bij Academie Minerva tekenlessen. Omstreeks 1845 vertrekt hij naar Amsterdam en neemt tekenlessen bij de Rijksakademie en schilderlessen bij Cornelis Kruseman.

In 1846 gaat hij naar Parijs, om in het atelier van Fernand Cormon (latere leerlingen o.a. Vincent van Gogh en Henri de Toulouse-Lautrec) te gaan werken. Hij maakt, net als de andere leerlingen, meerdere uitstapjes naar Barbizon, een kleine plaats ten zuidoosten van Parijs. Hier, in het Forêt de Fontainebleau, beginnen de schilders buiten te schilderen. Niet meer het naaktmodel, stillevens of een historiserend onderwerp, zoals de Academie voorschrijft, maar in de natuur die daar zeker imposant is te noemen. De reis wordt afgesloten met een bezoek aan Düsseldorf; de schilders van de zogenoemde *Düsseldorfer Schule* zijn dan al beroemd om hun schilderijen van vissers en schepen aan de kust. Deze zijn veelal in Nederland geschilderd. Het is een reis waar hij veel indrukken op doet.

Na een verblijf van enige weken in Zandvoort (1859) laat ook hij zich door deze vissers inspireren. Op de Salon in 1861 toont hij een groot doek, *De verdrongen visser*. Het schilderij wordt een jaar later verkocht, op de Wereldtentoonstelling in Londen.

Jozef trouwt in 1863 met Aleida Schaap (1843-1894), een dochter van rabbijn L.B. Schaap, uit Groningen. In Amsterdam worden twee kinderen geboren; Mathilde (1864) en Isaac Lazarus (1865).

Hendrik Willem Mesdag (1831-1916), een Groningse stadgenoot en van jongs af aan bevriend met Jozef, woont sinds 1869 in 's-Gravenhage. Hij laat in 1870 een woonhuis en atelier bouwen op de Laan van Meerdervoort 7, waar hij met zijn vrouw Sientje van Houten en zoontje Klaas intrekt. In 1871 verhuist de familie Israëls ook naar 's-Gravenhage, zij gaan aan de Koninginnegracht wonen. Samen zijn Mesdag en Israëls

de 'grote mannen' van de *Haagse School*, de schilderstijl van het buiten schilderen net zoals dat dertig jaar eerder gebeurde in en rondom Barbizon. Het mooie landschap rond de stad, de duinen, de polders bij Veer en Stompwijk, de Vliet en het dorp Scheveningen, zijn voor velen het schilderen waard.

Na de verhuizing is het Aleida Israëls die de touwtjes in handen heeft voor wat betreft het huishouden, samen met het personeel, zodat Jozef rustig in zijn atelier kan werken. Zij ontvangt de vele bezoekers en verzamelaars waaronder James Staats Forbes (deze Schotse staalmagnaat bezit in zijn tijd de grootste collectie werken van Jozef Israëls) en koningin Sophie, de vrouw van koning Willem III.

In het atelier in het oude koetshuis achterin de tuin en grenzend aan de Laan van Roos en Doorn, heeft Jozef in een hoek een deel van een vissershuisje na laten maken. Zo zie je op veel schilderijen hetzelfde raam, gordijntje, tafel en stoel afgebeeld. De lange verbindingsgang tussen woonhuis en koetshuis fungeert als galerie, hier kan men alvast een keuze maken. Later zal ook Isaac zijn atelier in dit koetshuis krijgen.

De kinderen gaan een aantal jaren naar school, tot aan 1875. Vanaf dat moment wordt er gereisd; onder andere naar Duitsland, Italië en Frankrijk, ieder jaar gaat het gezin naar de Salon in Parijs. Dat is tenslotte dé plek waar je als (jonge) schilder wilt zijn en gezien moet worden!

Mathilde is het één jaar oudere zusje van Isaac. In 1887 trouwt zij in Den Haag met Gerard Dirk Cohen Tervaert, arts in het Gemeentelijk ziekenhuis aan de Zuidwal. Samen krijgen zij vier kinderen, drie zonen en een dochter.

Mathilde is actief in talrijke vrouwenorganisaties waaronder de *Vereeniging Onderlinge Vrouwenbescherming* (voor alleenstaande vrouwen en ongehuwde moeders) en vanaf 1907 is zij bestuurslid van de *Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht* (haar vader is ook lid, evenals de bekende arts Aletta Jacobs) en voor *De Vrijheidsbond* zit zij een aantal jaren in de Provinciale Staten.

Na het overlijden van haar man in 1923 verhuist zij met dochter Aleida naar de Luiksestraat, gevolgd door een adres aan de Zeekant op Scheveningen. Na de dood van Isaac in 1934 wordt Mathilde aangewezen als erfgenaam.

4 Jozef Israëls en Aleida Israëls-Schaap, ca. 1890, zwartwit foto, collectie Haags Gemeentearchief

Aan het begin van de oorlog zorgt zij er tevens voor dat de familiecollectie bij een veilinghuis in bewaring wordt gegeven. En bepaalt zij per testament dat na haar dood, de collectie aan de kleinkinderen zal worden overgedragen.

Eind maart 1943 worden Mathilde en Aleida op transport gezet, naar Kamp Barneveld, later Kamp Westerbork en vervolgens naar het concentratiekamp Theresienstadt. Daar horen zij bij een grote groep Europese joden die door een gezamenlijke actie van Joodse organisaties, in februari 1945, vrijgekocht wordt en naar St. Gallen in Zwitserland wordt overgebracht. Mathilde overlijdt een maand later, zij is aldaar op de Joodse begraafplaats begraven. Aleida keert terug naar Nederland.

Isaac krijgt al op jonge leeftijd tekenles van zijn vader, het talent is meteen duidelijk. Tussen 1878 en 1880 volgt hij lessen aan de Koninklijke

Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag. Het statige gebouw (sinds 1934 een moderner gebouw) staat aan de Prinsessegracht, deze ligt in het verlengde van de Koninginnegracht.

In 1881 schildert hij een aantal portretten, zoals dat van Nanette Enthoven-Enthoven en zijn grootmoeder Rebecca Schaap-Hijmans. Andere vroege onderwerpen zijn de militairen uit de drie kazernes in de hofstad en de priesters in de Oud-Katholieke kerk. Deze schuilkerk ligt in de Juffrouw Idastraat, bij de Molenstraat en het Noordeinde. Zijn klasgenoot George Hendrik Breitner (1857-1923) heeft in de Juffrouw Idastraat een atelier. In die jaren wandelt ook Vincent van Gogh door Den Haag. Van een eventuele ontmoeting tussen Vincent en Isaac is niets bekend, maar het zou zo maar kunnen, tenslotte kenden Jozef en Breitner hem wel.

Parijs – de Salon

De *Salon*, dé plaats om als schilder werken te tonen, wanneer je wordt toegelaten. Enorme aantallen schilderijen worden ingeleverd; wel zo'n vijf- tot zesduizend per keer. Een jury beoordeelt de ingezonden werken, een aparte commissie hangt alles op, de wanden worden geheel gevuld.

De *Salon* is in 1667 door koning Louis XIV opgericht en was bestemd om werk van afgestudeerden aan de École des Beaux-Arts, tentoon te stellen. De jury bestond uit leraren van deze academie. Vanaf 1725 werden de tentoonstellingen in het Louvre gehouden, het paleis van de koning, en dan specifiek in de Salon carré, de vierkante zaal. Vanaf 1737 was publiek welkom en na 1848 werden ook buitenlandse schilders uitgenodigd mee te doen en in te zenden. Eén van de eerste buitenlanders was Johan Barthold Jongkind (1819-1891) wiens werk werd aangekocht door de Franse staat en particuliere verzamelaars. Vanaf 1881 organiseerde de speciaal daarvoor opgerichte Société des Artistes français de *Salons*. In de negentiende eeuw vonden de *Salons* plaats in het Palais de l'Industrie aan de Champs-Élysées, vanaf 1900 in het Grand Palais.

In 1863 weigerde de jury heel veel werken, omdat deze niet beantwoordden aan de toen geldende historiserende manier van schilderen. Keizer Napoleon III bemoeide zich er persoonlijk mee en plaatste alle afgekeurde schilderijen, die achterop een rode R kregen (refusé = geweigerd), in een aparte tentoonstelling, de *Salon des Refusés*. In de jaren daarna worden nog steeds veel schilderijen geweigerd. Nu zijn het beroemde schilders, toen werden zij verguisd, o.a. Claude Monet, Edgar Degas en Paul Cézanne. Daarom organiseren de schilders zelf tentoonstellingen, tussen 1874 en 1886, waarmee de impressionistische stijl een eigen plek inneemt. Ook kunsthandels zien in dat het interessant is deze werken te verkopen, verzamelaars uit Europa en Amerika vra-

gen er om. Groepstentoonstellingen of een solotentoonstelling, alles is nieuw. Jongkind deed overigens niet mee aan deze tentoonstellingen, hij was té kwaad om de eerdere afkeuring.

Om enigszins te kunnen opvallen op de *Salons*, waar de schilderijen boven en onder elkaar werden gehangen, deed je dat met het inleveren van een heel groot schilderij. Dat móest wel op ooghoogte worden gehangen, want te zwaar voor bovenin. Vlak vóór de opening van de *Salon* werden journalisten toegelaten, zoals Albert Wolff, de chroniqueur van de krant *Le Figaro*. Vanaf 1885 schreef hij jaarlijks een serie artikelen in een speciaal voor die gelegenheid uitgegeven tijdschrift, de *Figaro-Salon*.

De *Salons* zorgden voor veel reuring in de stad. De wat chiquere hotels zaten vol, er werd volop gedineerd, met nieuwe en oude bekenden en vrienden. Het was dé plek voor kunstenaars om te netwerken zoals dat nu in onze taal heet.

De familie Israëls verbleef op hun jaarlijkse gang naar de *Salon* in het Grand Hôtel aan de Boulevard des Capucines. Een heerlijke plek, op de hoek van het plein voor de Opéra, in het negende arrondissement (wijk), waar vele galleries hun plek hadden gevonden. Het nabijgelegen eerste en tweede arrondissement zouden later het werkterrein van Isaac worden.

Deze grote tentoonstellingen waren een inspiratiebron voor veel jonge schilders. Een voorbeeld: in 1879 toonde de jonge Jules Bastien-Lepage (1848-1884) een portret van de beroemde toneelactrice Sarah Bernhardt (1844-1923). Zij is en profile naar links kijkend geschilderd, in een mooie witte japon, het weelderige rode haar bij elkaar gebonden. In haar handen houdt zij een beeldje vast, naast actrice was zij ook kunstenaar. Het is dit schilderij waar Isaac Israëls zo zeer van onder de indruk was, dat hij in 1881 debuteerde met het portret van Nanette Enthoven-Enthoven, op de Tentoonstelling van Levende Meesters in Den Haag, de '*Nederlandse Salon*'. Ook zij draagt een witte zijden japon, is zittend naar links geportretteerd en draagt eenvoudige juwelen. Mevrouw Enthoven was een vriendin van de familie Israëls, haar man was directeur van Pletterij Enthoven, dichtbij station Hollands Spoor. En haar zwager, Lodewijk Enthoven, verzamelde later schilderijen, waaronder die van Vincent van Gogh.

5 Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage, 13 maart 1882, Delpher.nl

De Salon van 1882

Dit is de eerste *Salon*, waarvoor Isaac een schilderij instuurt. Hij doet dat meteen met een heel groot doek, 125 cm hoog en 261 cm breed, het is rechtsonder gesigneerd en gedateerd 1882. De titel is *Begravenis van een Jager*.

Op 7 mei 1881 vindt de begrafenis van Jager Abraham van Ispelen plaats. Van Ispelen hoort bij het Regiment Grenadiers & Jagers dat gelegerd is in de Oranjekazerne aan de Mauritskade. Zij vormden de lijfwacht van de koning en waren verder altijd aanwezig bij de diverse officiële gelegenheden in de hofstad.

Ter voorbereiding op het schilderen van dit grote doek maakte Isaac Israëls maandenlang vele studies, met pen en waterverf. Begin 1882 bezocht de heer J.Ch. Cazin (1840-1901), secretaris van de *Salon*, het atelier van Jozef. Na dit bezoek stuurde Isaac hem een brief, nu in de collectie van het Kunstmuseum, hoe hij denkt het schilderij op te zetten en te schilderen.

Voordat dit schilderij afreist naar Parijs wordt het eerst nog een paar dagen, van zaterdag 11 maart tot en met woensdag 15 maart, tentoongesteld in het gebouw van de Vrijmetselaars, de 'Loge aan de Fluwelen Burgwal'.

In Parijs hangt het prominent op één van de muren van de *Salon*. Nummer 1387, *Enterrement militaire en Hollande*. Het opvolgende nummer is een werk van zijn vader, *Dialogue silencieux*. Achterin de gids van de *Salon*, bij de 'plaatjes' zijn beide schilderijen afgebeeld.

In diverse kranten verschijnen lovende artikelen, zoals in Het Vaderland op 2 mei 1882. Bij het Kunst- en Letternieuws staat het volgende: *Albert Wolff bespreekt in zijn overzicht van de Salon zaal XVII. Deze jonge man nadert de École du plein air; het stuk is nog niet zeer oorspronkelijk en herinnert aan Manet maar bedenkt dat Isaac Israels nog geen 18 jaar oud is op dien leeftijd geeft men alleen nog schoone verwachtingen. In zaal XII is een schilderij van Liebermann La Cour de la maison des orphelins à Amsterdam.*

Bijna twee maanden later is de tekst nog steeds lovend *In L'Art ging een zeer vleierende beoordeeling, waarin de schilderij van onzen jeugdigen stadgenoot een der beste van de tentoonstelling werd genoemd. Isaac Israels stond op de voordracht voor den prix de Florence, die door L'Art werd gesticht.*

De Salon van 1885

Isaac Israels stuurt drie jaar later een nog groter doek in naar de Salon; dit keer met de titel *Transport der kolonialen*, de maten zijn 160 x 300 cm. Een doek dat tussen 1883 en 1884 is geschilderd en op de tentoonstelling hangt als een bruikleen; het is dan al eigendom van de Belgische industrieel en verzamelaar Léon Lequime.

De kolonialen zijn in dit geval de soldaten die aan het Koloniaal Depot in Harderwijk hun opleiding hebben gekregen. Na hun leertijd reizen zij per trein naar Rotterdam waarna zij lopend via de Koningsbrug, de kade bereiken waar het stoomschip klaarligt om hen naar Nederlands-Indië te brengen.

De Koningsbrug (draaibrug over de Oude Haven) is een brede brug met op de hoeken vier beelden van leeuwen. Isaac zette, om dit tafereel te kunnen schilderen, op een straathoek een tent neer. De koloniesoldaten wordt voorafgegaan door een trommelaar, een fluitspeler en moeders die hun zonen omarmen. Kinderen kijken met grote ogen naar dit schouwspel. Ik ken een aantal voorstudies; een trommelaar, een moeder met militaire zoon, de kinderen en een kleinere kopie van het geheel, in aquarel.

In de catalogus van deze Salon staan 2488 schilderijen genoemd. Er is onder andere werk te zien van Stanislas Lépine en Luigi Loir (beiden stadsschilders van Parijs) en de Nederlanders F.H. Kaemmerer, Wally Moes en Henriette Ronner-Knip. Auguste Rodin staat genoemd als beeldhouwer.

Nummer 1307 is *Départ pour les Indes d'un détachement de soldats coloniaux hollandais*. Het werk wordt goed ontvangen, hij krijgt een eervolle vermelding van de Salonjury. Maar bij de stemming voor de uit te geven medailles komt Isaac acht stemmen te kort, omdat hij van buitenlandse afkomst is zo wordt gezegd.

Figaro-Salon Fascicule No. 4, 1885.

Albert Wolff schrijft in het tijdschrift: *Le jeune homme qui prend définitivement rang au Salon de 1885 est M. Israels, fils de l'illustre peintre hollandais. C'est un simple débutant de vingt ans à peine dont les aptitudes m'avaient frappé dans une visite que je fis à la Haye à l'atelier de son père..... Le tableau de ce jeune homme, très remarqué au Salon, est une des rares toiles qui vous arrêtent et vous faire réfléchir. C'est le meilleur éloge que j'en puisse faire.*

Na deze lovende tekst volgt achterin een paginagrote afbeelding van het schilderij.

De *Figaro-Salon* is een nieuwe, aparte uitgave van de krant de Figaro. Een belangrijke reden om dit tijdschrift uit te geven is dat mensen die buiten Parijs wonen ook graag geïnformeerd willen worden over wat er te zien is op het gebied van kunst in de grote stad. *Daarom heeft de Figaro besloten de Salon illustré uit te geven, met excellente reproducties gemaakt in de nieuwste technieken, door Goupil. Zo is de Salon niet alleen Parijs maar juist ook voor Frankrijk [...]*

Les femmes tiennent d'ailleurs un rang honorable au Salon de 1885. Eindelijk aandacht voor de vrouwelijke kunstenaars!

Geen medaille voor Isaac Israels maar wel succes op een heel ander vlak. Hij schaft zich namelijk een zeer begeerd album van de Franse schilder Odilon Redon aan. Isaac ontdekt in het tijdschrift, *Revue Wagnérienne*, een advertentie met de aankondiging dat er nog één album uit de eerste serie van Redon te koop is. En dit voor de prijs van vijftig francs (nu zou dat ongeveer € 350,- zijn). Isaac neemt onmiddellijk contact op met de uitgever M.L. Dumont en is door zijn aankoop de andere verzamelaars voor! Met deze vroege aankoop wordt hij dan ook wel in Nederland de pleitbezorger van Redon genoemd.

Intermezzo I

Internationale Koloniale en Uitvoerhandel-Tentoonstelling in Amsterdam, 1883

Op het Museumplein in Amsterdam vindt van 1 mei tot 1 oktober deze tentoonstelling plaats. Het is de eerste Wereldtentoonstelling waar de koloniale handel en de daardoor vergaarde rijkdommen worden gepresenteerd. Verderop aan het plein wordt hard gewerkt aan de bouw van het Rijksmuseum, aan de andere kant is het Concertgebouw net gereedgekomen.

Op het plein staat een groot hoofdgebouw met eromheen paviljoens, waarin alle waar te vinden is. Er is een Japanse bazaar, een Surinaams en Nederlands koloniaal paviljoen en diverse restaurants. De kraam met Arabische boeken wordt door dé Arabist in spé, Christiaan Snouck Hurgronje, leeg gekocht. De collectie zeldzame drukken wordt meteen toegevoegd aan de Leidse Universiteitsbibliotheek.

Naast de vele uitzonderlijke en voor velen onbekende voorwerpen is op deze Wereldtentoonstelling ook kunst te bewonderen. Op de Nederlandse afdeling van de *Galerij van Schoone Kunsten* hangen drie werken van Isaac Israëls. Een *militaire begravenis*, *de repetitie van het signaal* en *de schermles*. De laatste twee werken zijn dan al in eigendom van respectievelijk H.W. Mesdag en de heer Tersteeg (chef Haagse vestiging kunsthandel *Goupil & Cie*). Ook Jozef Israëls toont drie werken, waaronder twee in eigendom van de *Heer Forbes te Londen*. De jury geeft bekroningen aan twee van de drie schilderijen van Isaac.

Een belangrijk neveneffect van deze Wereldtentoonstelling voor Amsterdam is dat het toerisme op gang komt. Er zijn en worden grote hotels gebouwd zoals het Hotel Americain aan het Leidseplein en de Wintertuin (serre) bij het Hotel Krasnapolsky.

Naar Amsterdam

Isaac verlaat eind 1885 het ouderlijk huis in 's-Gravenhage en gaat naar Amsterdam. Daar gebeurt het op dat moment, het is er bruisend met nieuwe ideeën, voor schilders en letterkundigen. Daarbij, hij blijft in Den Haag natuurlijk 'de zoon van', dat is niet prettig wanneer je je eigen weg zoekt.

Samen met de schilder George Breitner, zij ontmoetten elkaar al op de Haagse Academie, volgt hij lessen aan de Rijksakademie maar daar zijn zij snel weg; beiden zijn al volleurde schilders naar het oordeel van directeur Auguste Allebé.

De Beweging van Tachtig, de Tachtigers, een groep jonge dichters, schrijvers en kunstenaars die een andere weg op wilden, een reactie op de tijd daarvoor. *Ware kunstenaars scheppen niet voor publiek of voor de handel, maar voor zichzelf en desnoods een handvol gelijkgezinden.*

In hun eigen tijdschrift, *De Nieuwe Gids*, publiceren zij allerlei artikelen, gedichten en kritieken over alles wat hen bezighoudt. De Nederlandse Etsclub wordt in 1885 opgericht, om naast schilderijen en aquarellen aandacht te geven aan de ets of gravure.

Bekende Tachtigers zijn Frederik van Eeden, Jacques Perk, Willem Kloos, Hein Gorter en Lodewijk van Deyssel. Daarnaast horen de schilders Jacobus van Looy, Jan Veth, Willem Witsen, Maurits van der Valk, Isaac Israëls en Breitner erbij, evenals de componist Alphons Diepenbrock.

De groep bezoekt de bekende cafés in Amsterdam, vaak tot laat in de nacht wordt er gediscussieerd, en getekend. Isaac Israëls ontmoet in deze groep de letterkundige Frans Erens, ze worden grote vrienden van elkaar. Zij gaan in de jaren daarna veel samen op stap, o.a. naar de Wereldtentoonstellingen in Parijs en in 1894 maken zij met vader Israëls een reis naar Spanje.

6 *Lijnbaansgracht bij de Lindengracht*, zwart krijt, particuliere collectie, voorheen Hein A.M. Klaver Kunsthandel, Baarn

20 Twee dames wandelend in een park, Parijs, olieverf op karton, collectie Kunstgalerij Albricht, Oosterbeek

Naar Parijs! Een introductie

In 1903 onderneemt Isaac een studiereis naar Parijs, dit met het idee om in de volgende jaren regelmatig een aantal maanden in Parijs te zijn. Hij zoekt uit waar dat het beste zou kunnen en ook hoe hij aan een atelier kan komen.

Ondertussen loopt hij rond en tekent alles in zijn schetsboeken wat hem voor de pen komt, pleintjes, de kermis in Montmartre, het Bois de Boulogne en nog veel meer. Een paar van deze schetsboeken zijn ondergebracht in de collectie van het Teylers Museum.

Begin 1904 gaat het gebeuren. Hij zegt zijn kamer in het Witsenhuis op en verlaat Amsterdam, de stad waar hij zijn eigen manier van schilderen heeft gevonden en veel heeft kunnen leren. Hij is nu bijna veertig dus wordt het wel tijd voor een ommezwai.

De stad Parijs ligt aan zijn voeten. Herinneringen aan vroeger, de bezoeken aan de *Salons* waar hij zelf kon exposeren, de Wereldtentoonstellingen en een eerste expositie bij Bing. Al die jaren heeft hij heel wat bekende schilders en dichters ontmoet, tijdens de vele diners bij de *Salons* of door hen te bezoeken. Dit alles is een goede basis om wat langere tijd in Parijs door te kunnen brengen.

Zijn ideeën over schilderen zijn veranderd. Hij schildert nu in een losse stijl, meer impressionistisch en zoekt ook andere onderwerpen om te schilderen. De *midinettes* en de modehuizen in de Rue de la Paix, de vele beroemde cafés, circussen, vertier in de weekenden en Montmartre of gewoon de stad zelf.

Een hôtel meublé en atelier

Isaac Israels zoekt een plaats om te verblijven en zijn atelier in te richten.

Een hôtel meublé, ook wel hôtel garni genoemd, is een hotel waar een zekere luxe te vinden is, de gemeubileerde kamers kunnen per dag, week of enkele maanden worden gehuurd.

Vaak bestaat een kamer uit meerdere vertrekken, met een apart kabinet voor bad en wasbak. Het luxe gedeelte houdt in dat de logé maaltijden kan bestellen, vaak is er een lift en een telefoonaansluiting, diverse (buitenlandse) kranten kunnen worden bezorgd en soms wordt reclame gemaakt voor de wijnkelder. In de tijd dat Isaac Israels in Parijs aankwam waren er ongeveer 12.000 hôtels meublés. Dit voorzag dus in een grote behoefte.

De hôtels meublés die Isaac Israels aandeed, liggen allemaal rondom het beoogde werkterrein; de Opéra, Rue de la Paix en Place Vendôme, Boulevard des Capucines, Rue Le Peletier en Rue des Petits Princes. Heerlijke buurten waar je rustig kunt rondwandelen (ook 's avonds), straten waar rijen met aaneengesloten huizen staan, met zo nu en dan een kerk, kunsthands, passages, de Beurs of het veilinghuis Hôtel Drouot.

In 1903 logeert hij in Hôtel Le Peletier, Rue des Petits Champs. Vanaf 1904 is hij ook in Hôtel des Trois Princes, in dezelfde straat, te vinden. En hij logeert korte tijd bij vrienden in de Rue de la Chaussée d'Antin, 23 (9°).

Zolang hij in Parijs werkt zal hij vooral in dit soort hôtels meublés verblijven. Het idee dat er voor je wordt gezorgd is ook voor hem heel prettig. En hij kan het allemaal betalen, door de goede verkoop van zijn schilderijen en tekeningen.

21 Portret van Isaac Israels, ca. 1900, zwartwit foto, Haags Gemeentearchief

Het atelier

Na een korte zoektocht (via vrienden en het doorspitten van kranten-advertenties) vindt hij een atelier in een gebouw op de Boulevard de Clichy, 9 (9^e). Het smalle, hoge pand ligt aan de voet van Montmartre. Een brede poort verbindt het gebouw met de achtergelegen Rue Alfred Stevens.

Op de gevel boven de poort zijn twee aan twee mozaïekversieringen aangebracht; een mannen- en een vrouwenhoofd en de datering Anno 1882. Naar boven kijkend hebben de twee hoogste verdiepingen zo op het zicht grote ramen, bestemd om het noorderlicht op te vangen en specifiek bedoeld voor de aldaar gevestigde ateliers.

De Rue Alfred Stevens, genoemd naar de bekende Belgische schilder Alfred Stevens, is een kort, 87 meter lang en twaalf meter breed, doodlopend straatje. Links en rechts van het straatje, gezien vanaf de Rue des Martyrs, staan panden met de nummers 1 à 9 en 2 à 10. Beide huizenrijen hebben een conciërge; bij hun bureaus hangen bordjes aan de muur met de teksten *conciërge impair* en *conciërge pair* (oneven en even). Aan het eind van het straatje is een fontein tegen de muur gemetseld, staan twee lantaarnpalen en ligt de poort naar de Boulevard de Clichy. Deze poort is niet altijd afgesloten geweest. In eerste instantie en dat is ook nog op oude kaarten te zien, had de onderdoorgang een naam: *Passerelle Alfred Stevens*. Op internet vond ik aanvragen tot het afsluiten van deze passerelle, dat gebeurde pas in de tweede helft van de twintigste eeuw.

Alfred Stevens (1823-1906) woonde jaren in een groot huis aan de Rue des Martyrs 65, met erachter een grote tuin. Hij exposeerde op de *Salons*, werd beroemd door zijn schilderijen van vrouwen in mooie japonnen in een weelderig interieur met (Japanse) kunstvoorwerpen, meubels en schilderijen aan de muur. Tijdens een van de bezoeken aan de *Salon* zaten Jozef en Isaac Israels aan bij een déjeuner (lunch) waar ook Alfred Stevens aanwezig was. Begin 1880 kreeg Alfred Stevens een verzoek van de gemeente Parijs; zijn huis moest worden afgebroken. Om dit straatje aan te leggen en de panden aan de Boulevard de Clichy te

bouwen. Hij heeft uiteindelijk wel een ander huis gevonden, en een atelier, maar de welstand zoals hij die liet zien in dit huis is niet meer teruggekomen, ook door financiële problemen.

In de Archives de Paris zocht een medewerkster voor mij de belastingpapieren van Boulevard de Clichy 9 op. In die papieren las ik de exacte gegevens van Isaacs ateliergebouw.

De zes etages herbergen tien *logements*, drie *locaux d'activité*, drie kelders, één parking en tien *chambres de service*. Er was gas, elektra en water, een grote luxe voor die tijd. De totale oppervlakte is 806 m². Tussen 1898 en 1913 was het gebouw in eigendom van de schilder P.E. Damoye.

De beschrijving van het atelier van Isaac, dat zich op de zolderetage bevond en bereikbaar was door een wenteltrap van wel honderd treden, is als volgt. Een antichambre (voor- of zijkamer), een boudoir (kleine salon), cabinet de toilette (wasgelegenheid), cabinet d'aisances (privaat oftewel een wc) en het belangrijkste, een 'atelier d'artiste', met hoge en grote ramen en met een oppervlakte van negentig meter. Er was dus een mogelijkheid tot overnachten maar het zal niet zeer comfortabel zijn geweest.

Hij begint eigenlijk meteen al met schilderen in zijn atelier. Het is ruim genoeg voor meerdere schildersezels, er staan wat stoelen en op de kale wanden hangt hij zijn eigen werk of Japanse prenten die in de omgeving te koop zijn. Eén van de eerste schilderijen gemaakt in zijn Parijse atelier, is *De Trommelaarster*, nu in het Rijksmuseum. Kale muren, het model van de kermis, met trommel, staat klaar.

Rond 1910 verandert Isaac's atelieradres, eerst was het 9, Boulevard de Clichy. Daarna staat op zijn visitekaartjes en enveloppen als afzendadres 10, Rue Alfred Stevens vermeld.

Pierre-Emanuel Damoye (1847-1916) heeft jaren achter elkaar (vanaf 1875) deelgenomen aan de *Salons*. Het waren vooral landschappen die hij rond Parijs tekende en in zijn atelier uitwerkte; de oevers van de Seine, de iets verder gelegen Oise en het Forêt de Fontainebleau. In 1883 nam óók Damoye deel aan de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling in Amsterdam. In 1900 was hij jurylid bij de *Salon*.

24 Rue Alfred Stevens

25 *De Trommelaarster*, doek, ca. 1900-1910, Rijksmuseum Amsterdam

26 *Essayeuse in het atelier bij Paquin*, doek, particuliere collectie, voorheen kunsthandel Pygmalion Beeldende Kunst, Maarssen

Mode en midinettes

In Amsterdam aan het Leidseplein heeft Isaac Israëls al een paar jaar kunnen tekenen in de naaiateliers bij modehuis Hirsch & Cie, met als resultaat vele schilderijen en werken op papier. Zijn vertrek naar Parijs heeft daar ook mee te maken. Via Hirsch ontvangt hij introducties voor het modehuis Paquin aan de Rue de la Paix en later Drecolle op de Place de l'Opéra.

Midinettes, of couturières, zijn jonge vrouwen die in de ateliers werken. Boven op zolder van het brede, dubbele gebouw van Paquin waren lage kamers (onder het dak) waar wordt genaaid, geborduurd of met kant en bont gewerkt. De vrouwen zijn gekleed in een lange blauwe rok en een witte hooggesloten blouse met lange mouwen. Tijdens hun middagpauze maken zij, vaak gearmd met elkaar, een wandelingetje in de omgeving. Isaac houdt zijn schetsboek bij de hand en tekent dat wat hij ziet om het later in zijn atelier uit te werken. Beroemde doeken en pastels zijn het nu, onder andere de midinettes op de Place Vendôme.

De midinette is ook onderwerp geweest voor componisten. Zo kwam ik tijdens mijn onderzoek een *Polka voor midinettes* tegen of liederen die het mooie van het harde werk beschrijven. Bij mijn bezoeken aan een verkoper van briefkaarten kreeg ik een drietal foto's aangereikt; van een *race van midinettes*, zo snel mogelijk naar een bepaald punt rennen. Er waren zelfs zwemwedstrijden voor midinettes! En het vieren van de naamdag van Sainte Cathérine op 25 november, waar ongetrouwde midinettes een kanten mutsje op kregen en door hun collega's meegetroond werden in de optochten die dag. Een onderwerp dat Isaac snel tekende en uitwerkte op een doek, zoals dat nu in de collectie van het Dordrechts Museum te zien is.

In een aantal schetsboeken van Isaac Israëls staan adressen genoteerd. Om nog eens langs te gaan of misschien wederom te vragen om als model te dienen? De adressen die ik kan ontcijferen liggen aan de noordkant van Parijs.

1. - La Course des Midinettes

Frémissantes d'impatience,
Ainsi que de fougueux coursiers,
Droites sur leurs jarrets d'acier
Incapables de défaillance
Une flamme dans le regard
Elles sont là, les Midinettes,
Crânes, légères et coquettes
Guettant le signal du départ.

PHOTOTYPIE A. BERGERET & Cie, NANCY.

2. - La Course des Midinettes

Enfin, les voici donc en route,
Et, menant un train endiable,
Le chignon tout échevelé,
La sueur en d'énormes gouttes
Coulant abondamment du front
Elles vont, passant dans les flaques,
La boue en d'innombrables plaques
Macule chaussure et jupon.

PHOTOTYPIE A. BERGERET & Cie, NANCY.

29 La Course des Midinettes, 3

Balkonscènes en Jardin des Tuileries

Na het werken of misschien wel in een wat langere pauze, willen de midinettes graag poseren voor de schilder. Met het poseren kunnen zij een extra zakcentje verdienen. Dit gebeurt dan op het balkon van het Hôtel Continental aan de Rue de Castiglione, in het verlengde van de Place Vendôme, richting Rue de Rivoli. Ook de kleine balkons van Paquin zelf zijn geschikt. Ik ken heel wat *balkonscènes* op doek, in pastel, aquarel of met zwart krijt. Het geeft ook een mooi inzicht hoe de mode eruitzag. Een lange japon, met dito grote hoed of het werktenue, het zijn prachtige afbeeldingen.

30 Rue de Castiglione en Place Vendôme

Een favoriet onderwerp voor Isaac, want vaak geschilderd, zijn de *midnettes* die even uitrusten op een bankje in de *Jardin des Tuileries*. Zij hebben soms naast zich een doos met een hoed, een lap stof of wellicht een jupon die zij nog moeten bezorgen.

Die bankjes staan er nog steeds, gemaakt met een ijzeren frame en groen geschilderde planken erop, evenals vele losse stoelen. Deze worden vaak aangeschoven langs de ronde vijver in de tuin waar, net zoals toen, kinderen hun kleine zeilbootjes te water laten.

De Jardin des Tuileries hoorde ooit bij een paleis, het Palais des Tuileries. Het werd in 1564 gebouwd in opdracht van Catharina de Medici, weduwe van koning Hendrik II en vormde met het andere paleis, het Louvre, één geheel. In het Palais des Tuileries wachtten koning Louis XVI en zijn vrouw Marie Antoinette alvorens zij in 1793 naar de guillotine, op de Place de la Concorde, werden gebracht. Vóór het paleis, in de Jardin du Carrousel, staat nog steeds een (andere) eenzame Arc de Triomphe die door Napoleon is gebouwd. Het paleis brandde af tijdens de Commune-opstand, in 1871.

31 Een lezende jonge vrouw in de Jardin des Tuileries, pastel, collectie Kunsthandel A.H. Bies, Eindhoven

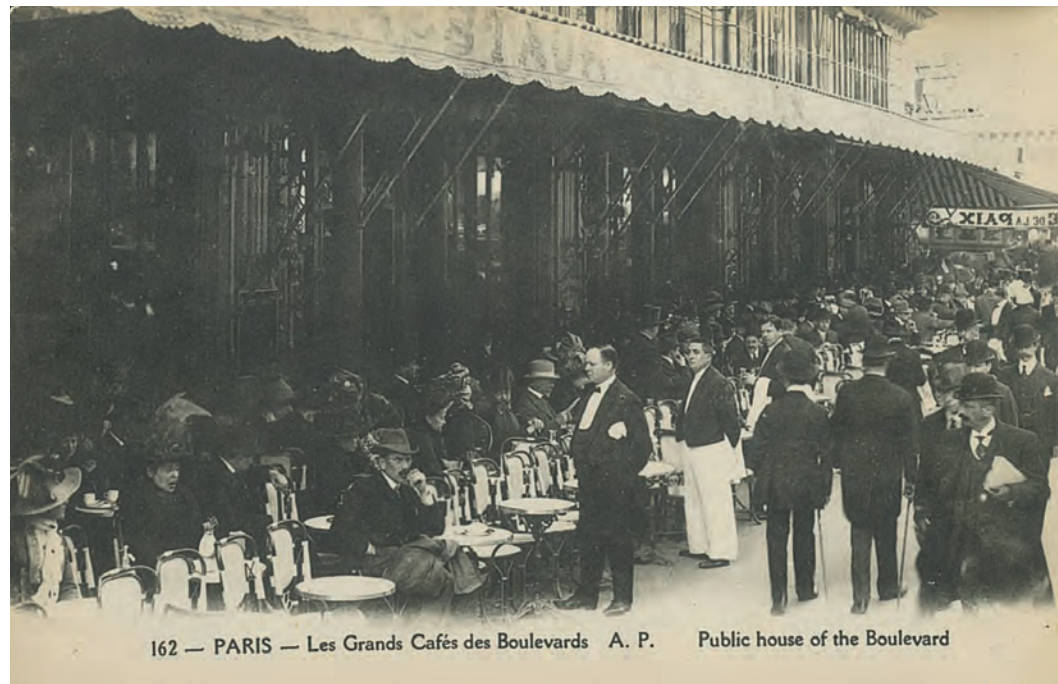
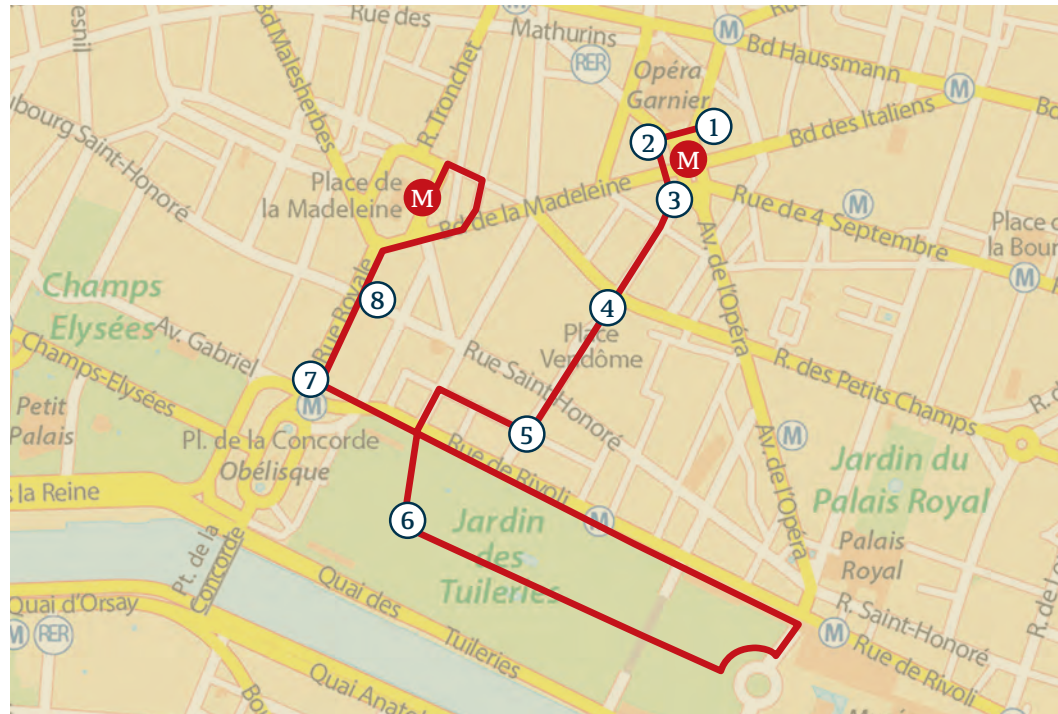
54 Fotobriefkaart: Gare Saint-Lazare

Wandelingen door Parijs, rondlopen daar waar Isaac Israels heeft gelopen, getekend en geschilderd

Het is interessant te weten waar Isaac Israels heeft gewandeld, getekend, of waar hij zich bevond om dat ene zicht op... te kunnen schilderen. Daarom een paar korte of lange wandelingen door Parijs, met bij ieder punt een paar zinnen wat er zien valt en geïllustreerd met oude fotobriefkaarten.

Wandeling 1

M Metro Opéra – **M** Metro Madeleine 6 km

55 Fotobriefkaart: Les Grands Cafés des Boulevards, Paris, Café de la Paix

Wandeling 1 Eerste en tweede arrondissement; modehuizen en kunst

M Metro Opéra

- ① Ga midden op de **Place de l'Opéra** staan en kijk om je heen. De Opéra Garnier, waar Edgar Degas zijn beroemde schilderijen van danseresjes met tutu's maakte, is in 1875 gebouwd door architect Garnier. Op het plein, met de Opéra in je rug, op nummer 4, staat een groot pand waar modehuis Drecoll in was gevestigd. Drecoll besloot om na sluiting van zijn modehuis in Wenen zich in Parijs te vestigen (1904-1930). **Drecoll** was één van de twee adressen waar Isaac de ateliers tekende.
- ② Aan de rechterhand, op de hoek met de Boulevard des Capucines, het **Grand Hôtel**. Hier logeerde de familie Israëls tijdens hun bezoeken aan de Salons (1875-1885). Het **Café de la Paix**, op de begane grond, was dé plek om elkaar te ontmoeten, ook voor Isaac in zijn latere Parijse periodes.
- ③ **Rue de la Paix**. vanaf het Opéra-plein schuin rechts naar de Rue de la Paix. Verderop aan beide kanten de grote gebouwen waar in zijn tijd bekende modehuizen en galleries waren gevestigd. **Maison Paquin** (1891-1956), op nummer 3, is een hoog gebouw waar bovenin de diverse naaiateliers waren. In de zalen op de begane grond en eerste verdieping werden de modeshows gehouden. Op de tweede verdieping waren het de essayeuses die de japonnen probeerden. Op de hoek met de Place Vendôme, **Rue de la Paix 1**, vestigde zich al eerder het van Engelse oorsprong, modehuis Worth.
- ④ **Place Vendôme**. In het midden de Colonne met bovenop een beeld van Napoleon I (1810). Aan deze grote plaats staan prachtige panden waarin onder andere bekende juweliers zijn gevestigd en het beroemde vijfsterren **Hotel Ritz**. Maar ook een mooie passage, **Cour Vendôme**, in de rechterhoek. De pastel die voorop dit boek is afgebeeld laat de Place Vendôme goed zien.
- ⑤ **Rue de Castiglione** is de straat tussen Place Vendôme en Rue de Rivoli. In deze straat huurde Isaac hotelkamers in het Hôtel Continental (nu **Westin hotel**) en schilderde daar zijn beroemde 'balkonscènes'. Midinettes en essayeuses die een extra bedragje wilden verdienen, stonden op de balkonnetjes model. Soms is op de achtergrond van het schilderij de Colonne te herkennen. Het Westin hotel is helemaal rond te belopen (Rues du Mont Thabor, Rouget de l'Isle met achteringang hotel en Rue de Rivoli), de binnentuin is een aanrader midden in een druk Parijs.

⑥ **Jardin des Tuileries** ligt ingeklemd tussen de Rue de Rivoli, Place de la Concorde, Quai des Tuileries en het Louvre. Zoek de dichtstbijzijnde ingang voor de tuin. De beroemde groene bankjes staan er nog steeds, soms is er een kleine draaimolen en kun je de groene stoeltjes bij de vijver zetten, even genieten van de zon. In de Tuileries zaten de Midinettes op een bankje een krantje te lezen of namen even rust op een hectische dag.

Doorlopen naar de **Arc de Triomphe**, van Napoleon I (Place du Carrousel) en dan via de **Rue de Rivoli** weer terug. Onder de arcades zijn allerlei winkels te vinden waaronder ook een bekende, maar wel erg toeristische, theesalon.

⑦ **Place de la Concorde** met de obelisk die ooit in Egypte stond, in het midden. Bij de uitgang van de Jardin des Tuileries staan twee gespiegelde lage gebouwen, de één was het voormalige Musée Jeu de Paume (waar de Nederlandse tentoonstellingen, 1921 en 1926, plaatsvonden), nu een fotomuseum. Het andere is Musée de l'Orangerie waar onder andere een zaal met de beroemde schilderijen met waterlelies van Monet te bewonderen is.

⑧ **Rue Royale**. Aan beide kanten mooie grote gebouwen met o.a. een winkel met glas van (de nazaten van) René Lalique. Lopen langs de **Ste Marie Madeleine**, rechts Boulevard de Madeleine, derde straat links. Dit is de **Rue de Sèze** waar op nummer 8 Galerie Georges Petit was gevestigd.

M Metro Madeleine

56 Fotobriefkaart: La Rue de Castiglione

57 Fotobriefkaart: Jardin des Tuileries

58 Fotobriefkaart: La Rue de la Paix

Dit is een prachtig vormgegeven boek waarin de schilder Isaac Israels in zijn Parijse jaren voor het voetlicht komt. U leest over de verwondering die de schilder voelde in deze stad waar de onderwerpen voor het oprapen lagen. Montmartre met de vele café's, danshallen en theaters, de Rue de la Paix en omgeving met de beroemde mode-ateliers en verderop het Bois de Boulogne. Een stad waar Isaac Israels tot ontwikkeling kwam tot de beroemde schilder die hij nu nog altijd is.

Willemien de Vlieger-Moll was in 2012 de initiatiefneemster van de Isaac Israels-zomer in Den Haag (tentoonstellingen in vier musea en het Haags Gemeentearchief). Zij schreef tegelijkertijd een boek met de titel *Isaac Israels in Den Haag*. Daarna volgden een aantal publicaties en organiseerde zij (mede) diverse tentoonstellingen over onder andere Marius Bauer, H.W. Mesdag en Johan A. de Jonge.

Foto © Jeroen Dietz

Extra

wandelingen langs de
plekken waar Isaac
Israels heeft getekend,
gewoond of gezellig-
heid had.

